

ЗЯЗЮЛЯ ПРАКУКУЕ ЗАЎТРА...

Яны сядзелі на ўтравянелай, даўно не кошанай мяжы, паспускаўшы ногі ў баразну. Можна было падумаць, што адпачывалі. Баразна была вывернута глыбока, як канава, да сівога глею, каб у дождж вада не застоивалася ў барознах ля двара, а збягала ў балота.

Адкінуўшыся плячыма да пачарнелага частаколу з яловага кругляка-танкамера, яны пазіралі перад сабой, хаця вочы абодвух ні на чым пэўным не хацелі спыняцца. Усё, што ляжала перад імі, было бачана-

перабачана, а галовы іхнія былі заняты нялёгкім — у кожнага сваім — клопатам.

Па правай руцэ аднаго стаяла прыслоненая да частаколіны «руская» трохлінейка — вінтоўка генерала Мосіна, як было напісана ў настаўленні, «образца 1891 года». Для другога, па яго левай руцэ, быў кароткі, з заламаным затворам нямецкі карабін. У гаспадара карабіна боты былі таксама нямецкія, з шырокімі халявамі, і фрэнч і пілотка мышынага колеру. На плячах у гаспадара «мосінскай» вінтоўкі быў картовы цывільны пінжак, на нагах — саматужнага, не «казённага» пашыву боты.

Той, што быў з трохлінейкай,

меў шырокія плечы, шырокі ў вісках і сківіцах твар. Шэрыя, глыбока ўтопленыя пад ілбом вочы пазіралі засяроджана-спакойна, нават жорстка. Над правым вухам у яго ішла рудая пасма валасоў, прысмаленая са скурай. Па ўсім было відно, што прычын для весялосці ні ў яго, ні ў яго суседа не было. Сам ён выдаваў на сталага мужчыну, хаця было яму дваццаць гадоў. Яшчэ нядаўна ён збіраўся жаніцца, і дзяўчына была, ды вайна зблытала ўсе планы: дзяўчыну немцы пагналі ў Германію.

Уладальнік нямецкага карабіна быў шчуплейшы, з тонкай шыяй і непрыхаванай адзнакай дзіцячай цікаўнасці на далікатным твары

ўчарашняга школьніка. Ён быў маладзейшы, яму было васьмнаццаць. Яму б яшчэ кацёлкі ганяць па вуліцы, ды зноў жа вайна... І вось гэты нямецкі карабін пры ім, і гэтая паліцэйская форма...

Зірнуўшы на іх збоку, цяжка было сказаць, што гэта браты, такімі яны выдаваліся рознымі, хаця абодва былі чорнавалосыя і чубы ў абодвух былі непакорліва завіхраныя. Але кожны, хто ведаў бацькоў іх — Сымона і Надзею, — без сумнення сказаў бы, што старэйшы пайшоў па бацьку, а малодшы — па маці.

Звалі братоў Павел і Алесь.

Адразу ад іх ног, можна сказаць, з-пад іх капылоў, пачыналіся цёмна-зялёныя загоны бульбы. Зверху яны

зрэдзь былі прыцярушаныя бела-
бэзавым цветам. Бульба цвіла. У
чыгуне бульбу любяць усе, а вось
цвет яе мала хто ўважае: надта ён
някідкі.

Курылі. За частаколам, на які
аблягліся хлопцы, зелянела града
высокай, на арэховых прутках,
фасолі, і з вуліцы нельга было
ўгледзець ні саміх братоў, ні іхняй
зброі, ні нават дыму, што квольмі
разводамі цягнуўся ад цыгарак угору,
а адарваўшыся, расплываўся ў
паветры.

За фасоляй была вуліца, трава,
дарога. Па другі бок вуліцы таксама
былі хаты, агароды, соткі; далей за імі
ішоў лес. За яго збіралася заходзіць
сонца. Яно смаліла ўвесь дзень і

толькі цяпер, рыхтуючыся здаць зямлю ночы, трохі ачахла, памяняўшы сліпучы белы твар на больш спакойны залацісты.

Калі глядзець за загоны бульбы, то далей за імі была нешырокая лугавая нізіна, а за ёй – спляценне і блытаніна лазняку, алешніку, хмелю. Адтуль і цяпер, пасля дзённай гарачыні цягнула духам сырасці і гніення. Цягнула не толькі балотам: яшчэ далей, у нейкім паўкіламетры адсюль, ляжаў забіты ў час нядаўняй перастрэлкі партызанаў атрада Супруна з уласаўцамі нямецкі абозны конь. Партызаны сцягнулі яго з дарогі ў балота, а закапаць не ўдасужыліся. Ад яго і ішоў гэты смурод.

Праўда, учуць гэты саладжавы дух мог толькі той, хто жыў тут і сотні разоў бываў у балоце, і добра ведаў, чым дыхае гэтае бязладдзе старых карчоў, торфу і твані, прыхаваных зверху густой тлустай летняй зеленню — гускамі, асакой, крапівой, аерам.

Можна было падумаць, што балота тут было спраку-веку, хаця яшчэ на памяці абодвух хлопцаў па нізіне сустракаліся шырачэзныя пні ялін-старадрэвін. Кара даўно пааб'язджала, карэнне пападгнівала, і пні лёгка вылазілі з зямлі, калі пастарацца падважыць добрай аглаблёй. Пні шчапаліся на смалякі. Для падпалу нічога лепшага не знойдзеш. Лічы, жывая смала...

А яшчэ лепей было прысесці на пні і пакурыць. Гэта і рабілі мужыкі, выйшаўшы раніцай скасіць лужок проці сваіх сотак ці высекчы колькі пруткоў на тую ж фасолю.

Калі ўспомніць яшчэ, то тут некалі шумеў лес. І не абы-які. Жывым помнікам яму застаўся высокі, у некалькі абхватаў, раздвоены ўгары дуб. «Угары» — гэта метраў пяць ад зямлі.

На сухіх яловых лежнях у развілцы яго стаяла выбеленая дажджамі і сонцам вялізная ліпавая калода. За карункамі сукоў і лісця яе няпроста было ўгледзець здаля. Але сёння промні заходзячага сонца высвецілі яе, пазалацілі. І Павел і Алесь не-не ды і пазіралі ў той бок.

Ці то дуб з цёмнай парэпанай карой і густа-ззялёнай глянцавай лістотай прыцягваў іхнія позірккі, ці сама калода, але ўсё гэта было нечым адзінацэльным: сядзяць людзі, цвіце бульба, стаіць дуб, на ім — вулей з пчоламі, недзе заходзіць сонца.

Дуб стаяў нязрушна, быццам бы адліты з жалеза. Да хлопцаў даходзіў густы, як з-пад зямлі, гул дружнай пчалінай сям'і. Можна было толькі падзівіцца: два гады вайны, а ні партызаны, ні паліцаі з немцамі калоду не скінулі.

Права падглядаць пчол заўсёды заставалася правам іхняга двара. Так было, калі жыў быў дзед Лявон. Ён некалі і ўцягнуў на дуб гэтую цяжкую калоду, а з ёй займеў і права

браць даніну з яе насельнікаў. Пасля смерці Лявона, а памёр ён гады за тры да вайны, леты два пчол падглядаў яго сын Сымон.

Пасля таго, як Сымона забілі, а забілі па-дурному проста... Бег у лес, куды кінуліся ўсе, хто пачуў пра аблаву. На плячах падушкі з посцілкамі. Падушкі былі белыя. Той, хто страляў, узяў прыцэл вышэй. А вышэй падушкі была галава.

Сымона пахавалі, і пчаліную работу вучыліся рабіць Павел і Алесь. Добра прызвычаіцца да яе не паспеў ні той, ні другі... І вось сядзяць побач — плячо ў плячо. Ногі ў баразне, за плячыма — плот, бацькава хата...

— Ну, што сённяя прывяло цябе? Пацягнула да Зосі? Глядзі, напорашся калі-небудзь... — па-бацькоўску мякка спытаў Павел.

— І да Зосі і не да Зосі. А напароцца? Не напаруся... Я тут вынюхаў усе сцежкі, кожны кусцік, кожную купіну ведаю...

— Глядзі, брацік... Цяпер кожная купіна можа стрэліць. І праўда, ніхто ў сяле не ведаў лес лепей, чым Алесь. Змалку не вылазіў з яго. Ведаў і вавёрчыны хайлукі, і дзе куніца тоіцца, і дзе барсук жыруе... Жыў у лесе. Так было да вайны. Цяпер усё памяшалася. Людзі шыюцца ў лясы.

Твае сцежкі перасталі быць тваімі...

— А што гэта ў цябе з валасамі?

— Алесь паказаў вачыма на прысмалены пісяг над вухам у брата.

— Што з валасамі? Магло быць горш! Магло быць з галавой, — хмура адказаў Павел. Пыхнуў дымам, павярнуўся да брата, перавёў вочы на ягоны карабін. Ён быў як лялька, гэты карабін: дагледжаны, добра змазаны, чорна-бліскучы. — Ведаеш, нядаўна прыляцела новая група — адтуль, як кажуць, з Вялікай зямлі. Група групай; падкінулі аўтаматаў, патронаў, гранат. З групай асабіст, нехта Каганаў, і дзве радысткі. Харошыя дзеўкі, маладзенькія, але мне ўпала на вока Наташа. І я да яе, і яна да мяне горнецца. Я ніколі не бачыў, каб у чалавека ўсё было такое

белае... Ці ў іх там, у Расіі, сонца няма?.. І твар, і зубы, і цела... Як быццам, ніхто нікога не шукаў, а знайшліся. Радысткі заўсёды пры штабе, ну і я не-не ды і пакажуся там. Сустрэліся мы з ёю раз, другі, трэці... Лес вялікі, а схавацца няма дзе. І заўчора... Вечар, цёмна, ідзём з ёй па сцежцы... Лес – усюды сцежкі. І раптам чую, не вушамі – спіной чую: нешта не тое... Я за Наташу – і раз убок, за хвойку. І тут над вухам – га-ах!.. Паварочваю галаву – ён, асабіст... Гэты, прылётны... Ухмыляецца: «А я-та думаю, хто гэта ля нашай штабной зямлянкі ашываецца?..» Гэта ён мне. Бач, ён ужо штабную зямлянку прысвоіў... А да зямлянкі метраў дзвесце. Значыць,

ён увесь гэты час ішоў за намі... Вось адтуль і пісяг...

— І ты яму спусціш?

— Не спусчу. Усё толькі пачынаецца. Калі да такога дайшло, то... Гэта каб проста так, без слова, у патыліцу...

— Можа, ён хацеў прыпужнуць цябе?

— Добрая пужня. Не рвані я ўбок — і не было б табе з кім гаварыць сёння...

— Ну, калі да такога дайшло, то запомні: другі раз ён не прамажа.

— Другога разу я яму не дам. — Павел сказаў гэта спакойна, відно было, што ён пра гэта думаў, і добра думаў.

— А што Наташа?

— Наташа... Наташа на службе... Ён да яе яшчэ там, у тыле, прыставаў. Але паглядзім...

Памаўчалі. Зноў падаў голас Алесь:

— Ты пытаў пра Зосю. Прызнаюся: у нас нехта павінен нарадзіцца. То я, брацік, буду прасіць цябе: жыццё такое, але калі што... то ты ўжо...

— Ты маладзец... Брату ў патыліцу страляюць, а ён задачкі загадвае...

— Не каму чужому — брату і загадваю... А сёння што?.. — Алесь усміхнуўся цёплай дзіцячай усмешкай. — Проста захацелася дамоў. Цэлы месяц не быў. Нешта ўзяло за сэрца, хоць плач. А тут лёг

учора спаць, і не заснуў яшчэ — так, суцішыўся недзе паміж сном і явай... І раптам чую мамін голас. Быццам яна недзе побач, у хаце: «Алесь, сыноч, чаму ты не прыходзіш?..» Я аж падскочыў. Не спаў жа... Вочы чыстыя. І яе голас, во, толькі што гучаў... Прыйшоў да Петрака: так і так, кажу, трэба адлучыцца, снапы звезці, тое-сёе...

— Снапы звезці... Так ён табе і паверыў. І так проста адпусціў?

— Не проста... Сказаў, каб самагонкі прынёс, сала. Трэба прынесці.

— Дзе ты гэта возьмеш?

— У Зосі яшчэ тое-сёе засталася.

Павел зноў кінуў позірк на Алесеў карабін.

— Якая ў яго прыцэльная дальнасць?

— Лепшая, чым у тваёй.

— У маёй таксама не бяды...

— Можам праверыць... Дык вось, вунь наш дуб. А на дубе калода, бачыш?

Усё гэта Павел добра бачыў.

— А зверху на калодзе дзедава медная конаўка.

І конаўку Павел добра бачыў. Адсюль яна выдавала маленькім залатым вугельчыкам.

Алесь узняў карабін, прыціснуў прыклад да пляча і павярнуў ствол у бок дуба:

— Дзед мне даруе...

— Дурань. Ты ж сяло на ногі падымаеш. І не толькі сяло. — Павел

паклаў руку на карабін. — Я ведаю, страляць ты ўмееш.

— І не толькі страляць... А задачкі... пакуль мы жывыя, — заўсёды будуць. У мяне задачкі, у цябе задачкі...

— Гэта праўда.. Пакуль жывыя. А мама пайшла на Курганок, да цёткі Хрысціны. Тая заняджала, пераказала, каб мама праведала. Мама звязала хатулёк — і туды... І зноў пра задачкі... Пераходзь да нас...

— Ты быццам дзіця. Ці забыўся, як я трапіў у паліцыю?.. Мне не было куды дзявацца.

— Не забыўся...

— Калі б я не вырваў у яго наган і не аглушыў — даўно б ужо косці

парыў. Бач, яму кажушок мой прыйшоўся... А што кажушок быў на маіх плячах, яго мала цікавіла. «Пайшлі за хлеў...» Прыпёр да сцяны, наган да скроні і... Не грукні Зося дзвярыма, не павярні ён галаву – усё, мы б з табой ужо не сядзелі вось так. Зняўшы галаву, па валасах не плачуць...

– Гэта так. І ўсё-такі...

– А ўсё-такі, мяне тут не чакаюць. А калі і чакаюць, то не для таго, каб прастарэкваць, як мы з табой. Паставяць да сасны, кулю ў лоб – і ўся радня. Добра, калі яшчэ дадуць лапату – яму выкапаць. А то кінуць, як каня гэтага... – Алесь павёў галавой у бок балота. – І брату не захочуць сказаць, дзе ляжаць

будзеш... А самому табе лягчэй? —
Алесь кінуў вачыма на прысмаленую
братаву пасму.

— Як сказаць...

— Хто стане мяне слухаць? А калі
стане, хто паверыць, што я ўсур'ёз,
хоць я і ўсур'ёз. Зноў жа: у баях
удзельнічаў?

— Удзельнічаў.

— Страляў?

— Страляў. Яшчэ не забіў... Бой
ёсць бой... — Паўлаў голас быў
размякчаны, быццам ён хацеў
апраўдаць брата ці апраўдацца сам.

— Адкуль хто ведае — забіў, не
забіў... Рукі — не граблі, а карабін з
прыцэлам. Калі кругом грыміць, як
малатарня на таку, і здаецца, увесь
свет толькі і думае, каб знішчыць

цябе, мушка сама знаходзіць цэль. Тут некалі думаць: страляць — не страляць. А забіваць... Ніхто не хоча забіваць. Але не ты заб'еш — цябе заб'юць.

— Значыць, забіў... — сцвердзіў Павел. — А мне здавалася, што ты ўсё яшчэ маленькі, на такое не здольны.

Гэтыя братавы словы нібы скаланулі Алеся — губы яго нервова заторгаліся, распаўзаючыся ў жаласліваю ўсмішку.

— Няздольны... Няздольны... Было гэта пад Лешніцай. Мы выехалі на дзвюх падводах па авёс і напароліся на засаду. Калі б у іх не здалі нервы, яны ўзялі б нас цёпленькімі. Нехта з іхніх пультуў раней часу. Тут усё і пачалося!.. У нас

кулямёт, два аўтаматы, карабіны... Але мы ўбачылі, што непярэліўкі, развярнуліся — і па конях. Я сядзеў на задняй падводзе. І тут ён высунуў сваю галаву з вінтоўкай. Дурань! Яму захацелася паглядзець, як «бобікі» ўцякаюць... Ты ж ведаеш, я б'ю без промаху. Вучылі ў школе, вучыўся сам. У мяне чэпкія вочы — і я яго адразу ўбачыў. Нашы вочы сустрэліся, вочы і ствалы... І я ўбачыў, як ён спужаўся... Калі б ён не спужаўся, можа... Хаця што «можа»... Я і не цэліўся, проста вёў карабінам над зямлёй, і яго галава села на мушку. Вялізная такая, у чорнай шапцы, яна заняла ўсю ячэйку прыцэла. Мне здавалася, што я нават не паспеў націснуць на

курок, а ён ужо ўскінуў рукамі, як варона крыллем. Спачатку я падумаў, што гэта не я стрэліў. Гляджу, а з майго ствала дым ідзе, і гільза на падводзе валяецца... Пасля прыходзіла баба з Лешніцы, кажа, партызана забілі, з акружэнцаў... Якая розніца, з акружэнцаў, не з акружэнцаў...

— Але ж на цябе ніхто яго не запісаў...

— Запісаў, не запісаў... Мы ўжо нырнулі ў лес, і мой стрэл быў апошні... Галоўнае, што я сам запісаў. Ды ладна, я пайду, пара. Мама скажы, што прыходзіў... — Алесь паклаў руку на ствол карабіна, але працягваў сядзець.

— Пабудзь яшчэ, скоро

сцямнее... — Павел не хацеў адпусіць брата.

— І чаго ён сеў на маю мушку... Дурань... — у каторы ўжо раз паўтарыў Алесь.

А Паўлу падумалася пра мамін голас: «Сыноч...». Ён таксама чуў гэты голас, і не адзін раз... Голас, як з іншага свету. Можа ж быць такое: лёг чалавек спаць — і не прачнуўся. Ці дурная куля дастала, ці яшчэ што! І чалавек гэты будзе не хто іншы, а ён, Павел. А як жа тады ўсё астатняе? Мама... Цётка Хрысціна... Алесь... Ён жа прасіў пра Зося. Наташа... Наташа! Усе ж яны са мной... Я маўчу, але ж я ёсць! З імі, з гэтым небам, з Богам. І калі я зрабіў *так*, значыць, Бог так захацеў. А не стане

мяне — і нічога для мяне не будзе...
Без мяне мяне не будзе. І не буду я
сядзець на гэтай зямлі. Не буду
бачыць гэтых загонаў бульбы. Не
буду чуць братавага пляча. І гэты дуб
— што ён без мяне? Нават пчолы,
нават іхні мёд...

— Дваццаць кіламетраў... —
сказаў Алесь. Сказаў быццам толькі
для сябе, але Павел пачуў.

— Пасядзі... — Павел пстрыкнуў
пальцамі. Акурак узляцеў, як чмель,
угару і лёг у баразну. — Што я хачу
яшчэ сказаць... Па ўсім, мы на днях
будзем у вашым баку. То ты не надта
вытыркайся.

Алесь уважліва паглядзеў на
брата, на яго трохлінейку, перавёў
позірк на свой карабін.

— Там жа доты, гарнізон...
Уласаўцы, а ім дзявацца няма куды..

— У Мацевічах таксама былі
ўласаўцы... І кулямёты былі...

— Зраўняў: Мацевічы...

— Я табе нічога не гаварыў,
ясна?.. — зазлаваў Павел.

— А што ты можаш мне сказаць?
Я сам гэта даўно ведаю, — усміхнуўся
Алесь.

— Адкуль ты ведаеш?

— Адтуль... І не толькі я ведаю...
Асабліва пасля Мацевіч. Алесь устаў,
узяў карабін за шырокі рэмень,
пасярод яго, і карабін загайдаўся над
зямлёй, як на гушталцы. Алесь
пазіраў на дуб...

— Калі будзеце ісці,
пастарайцеся не выбівацца на

цэнтральны дот. Той, што прыкрывае мост... — Сказаў груба, не паварочваючы галавы.

— А то я буду рашаць, па якой дарозе ісці? Урэшце, якая розніца...

— А такая. У гэтым доце буду я...

— Алесь нарэшце зірнуў у вочы брату, сціснуў яго за плячо, патрымаўся трохі пяцярнёй, павярнуўся і пайшоў. Рукі яго былі апушчаны ўніз, у бульбяную націну. Націна была высокая, у пояс, у ёй схаваўся і карабін.

Павел пазіраў услед брату. Той ішоў пругкім размашыстым крокам. Параўняўся з дубам, стаў ля яго, глянуў угору, на калоду. Пасля ўзмахнуў рукой, быццам нешта думаў і перадумаў, і ўвесць — у

цёмным фрэнчы, цёмнай пілотцы —
нырнуў у такія ж цёмныя кусты...

Рашэнне браць Капланцы спела
даўно, і на тое былі свае прычыны.
Мост цераз раку, вадзяны млын,
артылерыйскія майстэрні, доты з
гарнізонам, батальён уласаўцаў.
Кубло само па сабе зайздроснае.
Чаму б і не разварушыць яго, як вос у
гняздзе, не скалануць як трэба. Кубло
ў трох кіламетрах ад шашы Мінск–
Магілёў, у дзесяці кіламетрах ад
Бярэзані, не паспеюць партызаны
стрэліць — ужо ляціць гарнізону
падмога.

Майстэрні няхай сабе, доты
таксама: накапалі зямлі — і сядзіце,
як мышы ў норах... Дык не, не
сядзіцца... І тое: гарнізон на сотню

чалавек плюс батальён уласаўцаў. Хто вы, што вы, чаго вы тут?.. А самае паганае — кубло дзяржала партызанаў у Церабольскіх лясах. Не давала выхаду: ні табе шашы, ні прасторы, ні манеўра.

Спачатку разбілі бліжэйшы — мацевіцкі гарнізон. І немцы, і паліцэйскія прывыклі, што партызаны наступаюць з лесу, і ўся абарона разгортвалася ў бок лесу. А тут партызаны пайшлі з поля — кіламетры два адкрытай прасторы. Рызыка, і не малая. Засякуць раней — пішы прапала. Але ж і ноч, цемень... Падышлі на кіламетр — ціха. Далей папаўзлі па-пластунску, насамі па зямлі. Нешта выдала, калі былі ўжо амаль у пяцідзсяці метрах. Тут не

тое, што стук металу, дыханне суседа чуеш... Стук сэрца чуеш, так яно малоціць у рэбры... Пяцьдзясят метраў – гэта ўжо нішто... Столькі людзей... «Ура-а-а!..», страляніна, узрывы гранат... Хто з гарнізона ўцалеў, уцякалі ў лес – туды, адкуль чакалі партызанаў.

То былі Мацевічы... А сённяя настала чарга Капланцаў...

З лагера зняліся на досвітку: дарога няблізкая, і прайсці яе трэба цёмначы. Пасля затаіцца ў лесе, пераждаць спёку, падрыхтавацца да рашучага рыўка. Рывок – шэсць кіламетраў. Падыйсці трэба звечара, каб наляцець на гарнізон у поўнач. Поўнач – лепшая пара для атакі: адны толькі заснулі, другім хочацца

спаць.

Ішлі дзвюма калонамі. Атрад Супруна ішоў праз Ліпніцу на Барок, каб адсячы Капланцы ад Бярэзані і, калі што, — перастрэць бярэзанскіх паліцэйскіх. Атрад Зайца — на Любушаны. Сталі ў лесе, у трох кіламетрах ад сяла.

Лес — гладкаствольны сасоннік з рэдкай прымешкай бярозы, дзе-нідзе яліна. Яны любяць дружыць — сасна, елка, бяроза. Дзе не хапае ігліцы, там ліст дабавіць сваё — прыхавае, прыхарошыць.

З дарогі не адразу і ўгледзіш, што ў бары разлэгся цэлы батальён — людзі, коні, дзве саракапяткі, двухколкі са снарадамі, два мінамёты. Усё гэта схавана за стваламі дрэў, за

купінамі-пагоркамі, за свечкамі ядлюўцу, кустамі крушыны. Нічога незвычайнага не ўгледзеў і дзядзька, што ехаў на падводзе, спусціўшы ногі з перадка пад хвост каню. Таргануўся ўсім целам, збіраючыся ўстаць, нацягнуў лейцы, калі раптам з-за прыдарожных соснаў выйшлі двое з вінтоўкамі.

— Тр-р-р! — прагаварыў каню глухім голасам, хоць гэта «тр-р-р!» было лішняе. Конь сам стаў. Дзядзька быў з Любушан, ехаў па жэрдзе. Калі зразумеў, што сустрэўся з партызанамі, павесялеў.

— Падаждуць твае жэрдкі, дзядзька, пакуль мы тут растасуемся, — сказалі хлопцы, беручы каня за аброць.

— Жэрдкі падаждуць, а як жонка? Яна можа ў паніку кінуцца. Паехаў мужык па жэрдзе і прапаў.

— Да вечара яшчэ далёка, — дышламатычна казалі хлопцы, адводзячы каня ўбок, далей ад дарогі.

І толькі цяпер, ад'ехаўшы метраў сто па імху і карэнні, дзядзька ўбачыў, што і пад адным, і пад другім, і пад трэцім дрэвам — не свежыя купіны нараслі, а прыхаваліся людзі, мужыкі, шмат мужыкоў. Хто сядзіць — перакусвае ці забаўляецца з вінтоўкай, зазіраючы ў ствол, хто ляжыць, схаваўшыся ў цень.

Першае пра што спыталі ў дзядзькі, ці ёсць хто ў сяле.

— Нікога няма, хлопчыкі. Можа, з тыдзень ужо, як ніхто носа не

паказваў, — ні немцы, ні тыя, у чорнай форме, ні нашы, паліцэйскія.

— Што значыць «нашы»?

— Ну, а як іх? Усе ж свае, знаёмыя...

Дзядзька сказаў тое, што далажыла і разведка. Значыць, можна было чакаць вечара.

Дзядзька рассупоніў каня, падкінуў таму пад морду травы, на якой нядаўна сядзеў, прылёт і сам пад сасной, насунуўшы кепку на вочы. Чакаць, дык ужо з нейкай карысцю... Сяло было двароў на сто ці болей, разбудаванае ў адну лінію. Ляжала яно ў полі, што падступала з бакоў, паказваючы вачам шырокую раўніну зямлі, па далёкіх краях якой, нібы штрыховы пушок аблямоўкі, ішла

тонка азначаная палоска. Толькі залезшы на вышыню, на вільчык хаты, а яшчэ лепей — на верх адной з ліп, што дзялілі сяло на дзве долі, можна было пераканацца, што «аблямоўка» гэта — не што іншае, як адсунуты пад небакрай лес. Мяжа яго, як зашпіленая папруга, нідзе не разрывалася.

Яшчэ з вышыні можна было ўбачыць, што ў абодвух сваіх канцах сяло крута ламалася на два калены, утвараючы нешта зігзагападобнае. Гэтакі двайны крук, канцы якога пазіралі ў процілеглыя бакі і хаваліся ў лесе. Ці то сяло з лесу выйшла, ці то лес захацеў сяло заняць.

Калі глядзець на сяло як на нейкі зямны цэнтр, на пуп нечага важнага,

то можна было сказаць, што бралі пачатак вялікія лясы, якія, абцякаючы гарадкі і вёскі, цягнуліся аж да Магілёва і Бабруйска на ўсходзе і Мінска на захадзе. Старажытна-глухія, дзе саснова-бярозава-яловыя, яны жылі ў згодзе з законамi зямлі, на якой раслі, і глебы, якой была тая зямля, — ці суха-пясчанай, ці балоціста-нізіннай.

Бліжэй да сяла і трохі далей ад яго землі не давалі вялікай волі вадзе. Каб дабіцца яе, калодзежы трэба было капаць глыбокія. Зірнеш у каторы і не адразу ўгледзіш далёкае, як неба, чорнае вока. Яно нібы міргае, нібы кліча да сябе...

Ужо з паўмесяца стаяла дзікая спякота. Сасмягла прырода, сасмяглі

людзі і чакалі хоць якой-небудзь прахладнай палёгкі, а яе ўсё не было. Не было яе і ў гэтым сасновым лесе. Сухая ігліца і шорхкая, як паджураная ля агню папера, шалуха са ствалоў, сухі мох, сухое шыгалле. Няма чым дыхаць — адзін смалновы дух. Нават птушак не чуно. На залацістых ствалах, як бурштынавыя пацеркі, пацёкі жывіцы, яна дае густы пах дзёгцю. Пах гэты, змешаны з пахам багульніку, верасу і дурнічніку, п'яніў, як самагонка, хіліў на сон. Многія з партызанаў і спалі, пахаваўшы галовы — хто пад кусцік ядлоўцу, якога тут было шмат, хто за ствол дрэва, прыкрыўшы вочы кепкай, ці пілоткай, ці пінжаком, — тым, хто што насіў на галаве ці на

плячах.

Заклапочаныя думкамі пра блізкі бой, мала хто з партызанаў звярнуў увагу на маленькае воблачка, што заняло месца ля сонца: ат, нейкая перына на бяскрайнім нябесным абшары. Воблачка было белае, круглае, як позняя налітая антонаўка. Яно як быццам не рухалася і не мяняла сваіх абрысаў — завісла ля сонца і вісіць сабе...

Проста так на небе нічога не вісіць!..

Павел убачыў гэтае воблачка ў сухім чыстым небе і нібы зачапіўся за яго. Паўла трывожыла прысутнасць гэтай перыны на небе. І яна адразу дала аб сабе знаць. Раптам зябкі ветрык лёгка прабег понізу. Можа,

нават не ветрык, а магчымасць яго, адна толькі думка пра яго, чаканне яго, жаданне, каб ён быў у такую задушлівую спякоту...

У з'яўленні гэтага воблачка на небе Паўлу бачылася нейкая сур'ёзнасць, незразумеласць нейкая. Колькі дзён стаіць задуха, як у выпаленай печы, то хай бы ўжо хмара ці аблокі, ад якіх можна чакаць чаго хочаш, а тут нешта такое... Нібыта несур'ёзнае.

І чым болей Павел прыглядаўся да воблачка, тым большае яму бачылася, большае ўгадвалася. Яму бачыліся на воблачку чорныя крыжыкі, і гэтыя крыжыкі таўсцелі, набухалі сінькай, як жалы на руцэ ў час натугі.

І ўжо было гэта быццам не воблачка, а нямецкі самалёт-карэкціроўшчык. Завіснуў і выглядае, што робіцца на зямлі. А што яно можа ўгледзець са сваёй вышыні і што хоча ўгледзець? Гэты ядлоўцавы куст, які акруглай капой распоўзся над імхом і сеткай ценю хавае Паўла ад сонца? Ці яго вінтоўку і падсумак з сарака патронамі? Ці хоча разгадаць думкі, ад якіх у яго трашчыць галава і з якімі ні да каго не пойдзеш. Нават да камандзіра, да самога Зайца. Вядома, ён паслухае, вядома, выслухае. Сур'ёзны мужык, Павел ведаў яго яшчэ з да вайны, калі той быў сакратаром райкама. Тады ён прыязджаў да бацькі, на паляванні. Прыязджаў і пасля, калі

толькі пачыналіся партызаны. Агітаваў уступаць у атрад. Паўлу не трэба была агітацыя – сам пайшоў. Ну, выслухае ён, а далей што? Нават пра стрэл над вухам Павел не стаў яму расказаць... Як ты дакажаш, што цябе хацелі забіць? Каб хацелі б, то забілі б. Не забілі ж... Хіба можна прамахнуцца з аднаго кроку?.. Ды і самому Зайцу зараз няпроста. Пакуль атрад арганізоўваўся, пакуль партызаны былі самі па сабе, Заяц з Супруном усім запраўлялі. Ды што запраўлялі?

Стварылі базы, зімні лясны лагер, правялі не адну аперацыю. Пра атрад загаварылі... Вайна мае свой тэлеграф... Расчысцілі поле пад лясны аэрадром. Пачалі прымаць

самалёты, а з імі прадстаўнікоў з «кадравых». Прыляцела адна група, другая... Зайца і Супруна пачалі паціху адціраць... Атрад раздзялілі на два, два камандзіры, ім — двух баявых намеснікаў, з тых, прылётных. Заяц ужо без іх згоды і кроку не можа ступіць... Павел сабраўся ўжо задрамаць, але прыляцела нейкая птушачка. Нешта распушанае, растрывожанае, як верабейка, калі ўгледзіць ката. Зімоўка... Сіваватае пер'ейка, на грудцы і на жываце бякла-жаўтлявае. Села на галінку, пазірае на яго. Пераляцела на другую. І зноў пазірае, быццам хоча нешта сказаць. І Павел голасу не падае, сочыць за ёй вачыма, і птушачка маўчыць — паверне

галоўку, ускіне крыльцамі і сядзіць...
Выстаў руку – і, здаецца, возьмеш.
Выставіў – адляцела. Вярнулася
зноў. І так з паўгадзіны ці болей.
Пырхпырх... – і сядзіць,
абшчапіўшы тоненькімі кіпцікамі
галінку.

Што ты хочаш сказаць?.. Нешта
ж хочаш... Можа, вестку якую
прынесла?.. Відаць, прынесла...

Прыехалі вярхом на конях Заяц з
Каганавым. Заяц – у скураной
кепцы. Каганаў у кубанцы,
перахрышчанай чырвонымі паскамі,
у скуранцы. І ў гэтую спякоту ён не
здзяваў ні кубанкі, ні скуранкі. Конь
пад ім быў добры, можа лепшы, чым
у Зайца. Ён проста танцаваў пад
седаком, і сядак прытанцоўваў,

гарцаваў у сядле. Яму падабаўся гэты танец. Пагарцуй, пагарцуй!

Заяц убачыў Паўла, павярнуў каня да яго. Каганаў толькі бліснуў вачыма ў Паўлаў бок і паехаў далей.

— Вазьмі каго-небудзь з хлопцаў, кулямёт і засядзьце на адной з ліп — тых, што сярод сяла, — сказаў Заяц.

— Назіральны пункт?

— Не толькі назіральны. Мы тут пагаварылі з Каганавым... Калі што, вы першыя прымеце бой.

— З дрэва лёгка зняць...

— Замаскіруйцеся, затаіцеся і сачыце. Зразумеў? Зверху далёка відно.

— І верхніх далёка відно...

— Ёсць звесткі, што капланецкі гарнізон рушыў некуды. Можа,

таксама дзе на падыходзе... Агонь адкрываць у крайнім выпадку... — Заяц развярнуў каня, паехаў услед за Каганавым.

З сабой Павел узяў Івана, суседа па ўзводу, аднавяскоўца. Выбралі ліпу: шырока раскінутыя гарызантальныя сукі, чорныя, моцныя, метры на два вышэй за вільчык бліжэйшай хаты. Знайшлі дзве шырокія дошкі, прывязалі. Можна самім стаяць, можна паставіць кулямёт. Адсюль добра праглядалася ўсё сяло з канца ў канец, выходы ў лес і з лесу. Зверху ўкруга ствала ліпы нацягнуты плямістую плашч-палатку, прывязалі за сучча. Якая-нікая — маскіроўка, хаця абодва добра разумелі, што ўсё гэта да

першага стрэлу, да першай кулямётнай чаргі.

Заняты ўсімі гэтымі клопатамі, Павел на нейкі час забыўся на белае воблачка. Ён не бачыў, як акруглыя бакі яго пачалі распаўзацца, зазубрывацца, мяняючы форму і абрысы. Вось ужо гэта і не яблык, а нейкі звер з галавой і шыяй. Шыя яго даўжэе, танчэе, адрывае галаву ад цела, а ў прамежку тым праступае нешта шырокае, цёмнае. Маленькае воблачка ўвачавідкі робіцца хмарай, хмара ўсё болей расце, набухае чарнатоў і ўсё болей ціснецца да зямлі. І чым ніжэй яна апускаецца, тым большы холад ідзе ад яе. Такі холад чуецца ў рачной вадзе, калі глядзець на яе праз лёд, што

празрыстым зеленаватым бруском накрывае суцішанае марозам лона ракі... Праз такі лёд можна ўбачыць дно, каменьчыкі на ім, а не каменьчыкі, то донныя водарасці. Можна ўбачыць нават жывога шчупака, што застыў у нерухомым чаканні нечага. Але не дай Бог ақунуцца ў гэтую ваду.

Хмара разрасталася проста на вачах. Нібы нейкі аграмадны чорны вал, яна кацілася па небе, займаючы ўсю яго шырыню. Відно было, што ў сярэдзіне хмары ідзе несупынная работа, ці то гульня нейкая, ці барацьба. Там, як у вялізнай дзяжы, таўкліся, круціліся, клубіліся цёмныя патокі, і там, дзе яны сыходзіліся ці разыходзіліся, нешта бліскала, як

бліскаюць іскры ад удару сталі па
крэмені. А то раптам недзе
ўсярэдзіне чарнату асвятлялі
ўспышкі ядавіта-жоўтага святла —
нешта фасфарычнае, аб'ёмнае, і
нехта нябачны выказваў
незадавальненне глухім каменным
рокатам.

Усё гэта чорнае, грознае неслася
на сяло, на дрэвы, на хаты, на гумны,
і бачылася ў ім адно жаданне — усё
зламаць, скрышыць, раскідаць. Але
чым бліжэй усё гэта насоўвалася на
сяло, тым больш спакойным,
замаруджана-дзелавітым рабіўся
Павел. Нібыта ўсё, што тварылася ў
небе, не цікавіла ці не павінна было
цікавіць іх з Іванам.

— Слухай, Павел, можа, нам

перачакаць гэта ўсё ўнізе? Ты бачыш, што набліжаецца? — Івана калаціла, ці то ад холаду, ці то ад чаго іншага.

— І бачу, і чую. Нас пасадзілі сюды не проста так. Мы павінны сачыць і бачыць. А калі што... Ты ведаеш, калі што... Глядзі кулямёт.

— Кулямёт я гляджу, а хто нас дагледзіць?..

— Самі дагледзім...

Пацямнела так, быццам наступала ноч. Наляцеў вецер. Ён ішоў верхам, разгойдваючы вяршыні дрэў, і чым далей, тым болей, то кідаў убакі, то закручваў, як верацяно нітку. Трашчалі галіны, спачатку пасыпаліся ўніз маленькія, потым большыя сухія сучкі, паляцела сарванае лісце. Вецер набіраўся

злосці, дрэвы хадзілі нібы ў нейкім танцы — туды-сюды, туды-сюды... Пачало задзіраць салому на хаце.

— Ты ўяўляеш, Іван, што цяпер робіцца там, у лесе? — сказаў Павел.

— А ты паглянь, што там робіцца, — Іван пазіраў у бок лесу. Ён перадаў бінокль Паўлу, хоць усё было відно і без бінокля.

Над лесам тварыў баль віхор — там круцілася гэтая высокая чорная кішка. Нейкі час яна стаяла на месцы, нібы раздумваючы, што рабіць далей, потым выйшла ў поле і панеслася над ім, уцягваючы ў сябе і падымаючы ўгару ўсё, што траплялася на шляху. На дарозе была сцірта леташняй саломы — яе ўзняло над зямлёй, закружыла, разматала на

ашмоцце і доўга насіла ў паветры...
Віхор ішоў на другі «крук» сяла, на
лес, у якім «крук» хаваўся...

— Не хацеў бы я апынуцца там,
— Іван паказаў на лес, над якім цяпер
панавала чарната, і ў чарнаце той усё
танцавала, круцілася, насілася...

— Думаю, па сваёй волі мала хто
захацеў бы быць там, — адказаў
Павел.

Вецер сціх гэтак жа раптоўна, як
і прыйшоў. Кругом стала нязвычайна
ціха, нібы ва ўсім свеце ўсё застыла —
і жывое, і мёртвае.

Неба пасвятлела, быццам
збіралася праясніцца.

І тады мужчыны пачулі нейкі
незразумелы шум. Цяжка было
сказаць, адкуль ён ішоў, — зверху ці

аднекуль здаля. Але ён набліжаўся, шырыўся, мацнеў, займаючы ўсю прастору. Шум перайшоў у гул. Здавалася, гэта да маленькай закінутай станцыі набліжаецца цяжкагужаны маленькі цягнік.

Гэта ішоў дождж. Ён ішоў сплашняком, глухой адвеснай сцяной, не пакідаючы вольнымі ні адной пядзі зямлі, ніводнага лісціка, ніводнай галінкі. Гэта быў не дождж — гэта быў патоп. Недзе нехта на небе дзяржаў плаціну — тыдзень, месяц, год? — і раптам яе прарвала. І ўся вада шухнула ў гэты прарыў. Была яна халодная, проста ледзяная, нібыта ўсё гэта адбывалася не гарачым летам, а сцюдзёнай зімой.

Дождж ліў і ліў. Спачатку за

белай сцяной не было нічога відаць, пасля пачалі праступаць, праразацца абрысы будынкаў, дрэў...

Мужчын трохі ратавала плашч-палатка, але вада прабівалася і праз яе, лілася ўкругу яе, з сукоў і лісця, буйнымі круглымі скалкамі збіралася на ствале і затворы кулямёта. Іван зганяў іх рукой. Трохлінейку Павел трымаў падпахай. Нарэшце напор вады быццам аслаб, трохі пасвятлела.

— Паглядзі, Павел... Ці не атака гэта?

Павел паднёс да вачэй бінокль, павёў ім у бок лесу, з якога можна было чакаць «гасцей». І ўбачыў людзей. Яны выбягалі з лесу і беглі ў сяло. Людзі былі ўзброеныя. Па форме было відаць, што гэта

паліцэйскія і ўласаўцы. Але іхнія аўтаматы, карабіны былі за плячыма, і ствалы іх пазіралі дуламі ўніз.

— Іван, так у атаку не ідуць. Атака — гэта вінтоўка наперавес, разінуты рот, шалёныя вочы... Ты ведаеш, яны ратуюцца ад буры, ад навальніцы!.. Яны ўцякаюць з лесу ў сяло, пад стрэхі...

— А што рабіць нам?

— Што рабіць?.. Каб жа хто сказаў, што нам рабіць...

З вышыні было добра бачна, як людзі па двое, па трое ўбягаюць у «крук» сяла, бягуць па цэнтры вуліцы, а пасля знікаюць... Яны хаваліся ў дварах! А вуліцу запаўнялі новыя людзі! Іх было шмат. З «крука» яны ўжо выбягалі на прамую лінію

сяла, і тут зноў усё паўтаралася: не хаваючыся, не прыгінаючыся, людзі беглі пасярод вуліцы і рассыпаліся па дварах. А ззаду набягалі новыя.

— Колькі іх? Думаю, не меней роты, — сказаў Іван.

— А мне здаецца, не меней батальёна.

— Калі так, то скоро яны будуць у нас пад нагамі...

— Ці яны ў нас, ці мы ў іх... Лажыся за кулямёт. Мы можам падпусціць іх толькі да калодзежа... А калі пойдучь далей, нам нічога не застанеца, як пачаць бой...

А дождж не сціхаў. Ён быў усё такі ж белы, толькі цяпер ішоў наплывамі, быццам нехта махаў махалам — то мацней, то слабей. І

чым бліжэй падб'ягалі людзі, тым ясней бачыліся іх постаці. Гэта былі ўжо не размытыя цені: у іх былі твары, рукі, ногі... Паўлу падалося, што ў адной з постацяў ён пазнаў брата...

Да калодзежа людзі не дабеглі. Яны растварыліся ў дальніх дварах, і зноў вуліца стала пустынной.

Павел павярнуўся ў другі канец сяла: што там, як партызаны? Няўжо яны нічога не бачаць?.. І ўгледзеў, як з лесу ў другі «крук» сяла вылецела падвода. На ёй, стоячы ў поўны рост, круціў лейцамі над галавой дзядзька — той, што ехаў па жэрдзе і якога завярнулі партызаны. Ён гнаў каня ў сяло, і гнаў як не свайго...

А трохі воддаль, услед за

падводай, хто прыгінаючыся, а хто на ўвесь рост, беглі партызаны. І яны, як і паліцэйскія, рассыпаліся па дварах. Вуліцу запаўнялі новыя партызаны і зараз жа аслабнялі яе, каб даць дарогу наступным. А тыя беглі і беглі...

Павел перадаў бінокль Івану:

— Паглядзі, можа, пазнаеш каго?

Іван глядзеў доўга. Пазнаў — не пазнаў — не сказаў нічога, вярнуў бінокль:

— Нішто сабе сітуацыя... Як яно павернецца далей?

— Бачыш, ціха... Ніводнага стрэлу ні адтуль, ні адсюль. І тыя, і тыя ратуюцца...

— Ці надоўга?..

— Дажывём — убачым. Вайна

кароткай не бывае... І тут да ліпы падляцела падвода з дзядзькам. Ён сутаргава супыніў каня, саскочыў з калёс, расчыніў вароты, заехаў у двор. Распрагаць каня не стаў: загнаў разам з калёсамі пад паветку, вяла правёў рукой па мокрай конскай спіне, з якой ішла пара, пагладзіў, — ці то каня хацеў супакоіць, ці сам супакоіцца. Сыпнуў у сьвалку з мяшка аўса, падставіў каню: еш, дарагі. Увесь мокры, з распатланымі валасамі, расхрыстанай грудзінай і слязліва-радаснымі вачыма: нарэшце-такі дома! — ступіў на ганак, каб зайсці ў хату, і тады аднекуль зверху пачуў голас:

— Дзядзька, а самагонкі ў цябе не знойдзецца?

Толькі цяпер дзядзька ўскінуў вочы на сваю ліпу і ўбачыў на яе суках нейкае сарочае збудаванне і двух, як і ён, азяблых і прамоклых наскрозь мужчын. Над імі, як ускінутае бабай на плот радно, калыхалася нешта падобнае да плашч-палаткі.

— Канешне, хлопчыкі, знойдзецца... І мне, і вам...

— Ты лезь першы, а я падзяжуру. Пасля памяняемся. Па ўсім — і мы можам узяць перадышку, — сказаў Павел Івану.

Па прыстаўленых лесках Іван спусціўся ўніз, і яны разам з гаспадаром схаваліся за дзвярыма хаты.

Было ціха і ў адным канцы сяла, і

ў другім. Толькі партызаны ўсё яшчэ працягвалі бегчы. Недзе мільганула скураная кепка Зайца. А дзе ж Каганаў? Адчапіўся ад камандзіра? Разышліся?..

У бінокль добра відаць усё, — як на далоні, як перад табой...

А вось і ён. Бег Каганаў асабняком, апярэдзіўшы метраў на дваццаць партызанаў, яны ўсё яшчэ працягвалі выбягаць з лесу. Павел цвёрда ўстаў на дошцы, прыпёрся левым плячом да ствала ліпы, трохлінейка легла на сук. Падвёў мушку пад кубанку. Ліпу вадзіла ўбакі, але мушка быццам прыліпла да кубанкі, палец на курку... «Ну што, таварыш Каганаў? Паквітаемся?.. Паквітаемся!» Чаму ж

ты марудзіш, Павел? Чаму не націскаеш на курок? Ён бы не марудзіў... Ён не марудзіў...

Трэба... Трэба было б... Але... Але гэты стрэл могуць прыняць за стрэл з таго канца сяла... І тады... І тады пачнецца такое...

Павел цяжка ўздыхнуў і зняў палец з курка. Вярнуўся Іван, спытаў:

— Ну, як?..

— Усё спакойна. Усе грэюцца.

— То ідзі пагрэйся і ты. У дзядзькі добрая самагонка.

Дождж перастаў адразу, нібы яго адсекла. Ішла сцяна і скончылася. І зноў на небе засвяціла сонца, і свяціла яно лагодна, як праз слёзы. Прырода суцішылася, супакоілася, і толькі вадзяныя кроплі сыпаліся ўніз,

напамінаючы пра тое, што нядаўна прашумела, пранеслася над зямлёй.

Павел з Іванам сядзелі на сваёй ліпавай вышыні. У Іванавых руках кулямёт, у Паўла – трохлінейка.

Першымі пакінулі сяло паліцэйскія і ўласаўцы – ціха, спакойна. Выходзілі з двароў, ішлі па вуліцы, непрыкметна выстройваючыся ў калону.

– Слухай, Павел, а можа, шарахнуць па іх? – Іван кіўнуў у канец сяла.

– Ты шарахнеш раз, а яны па табе дзесяць разоў. Яны не збіраюцца страляць, а табе свярбіць? Ты бачыў, як яны акуратна ідуць!

Іван замоўк, але ненадоўга:

– А табе не здаецца, што нехта з

гэтых хлопцаў, што замыкаюць калону, да некага падобны?

— Дай бінокль.

Павел паднёс бінокль да вачэй, доўга пазіраў у яго. Пасля сказаў:

— Не ведаю, хто там на каго падобны. Але ведаю, што вунь ззаду ідзе чалавек з карабінам. І ведаю, калі ён паверне карабін дулам сюды, і калі, не дай Бог, той карабін ціўкне, невядома, хто першы з нас нырне ўніз — ты ці я. Я б не хацеў быць ні першым, ні другім.

Іван прамаўчаў. Павел перадаў яму бінокль:

— А цяпер зірні ў той канец сяла.

Іван прыклаў бінокль да вачэй. З другога канца сяла гэтак жа арганізавана і спакойна выходзілі

партызаны, выстройваліся і знікалі за павароткай. Замыкалі гэты ход двое: адзін у хромавай кепцы, другі ў хромавай тужурцы і кубанцы, перахрышчанай чырвоным крыжам.

Атрад ішоў цераз лес, у якім яшчэ некалькі гадзін таму стаяў табарам, чакаючы надыходу ночы. Лес было не пазнаць, столькі ў ім было буралому, зламаных, вывернутых дрэваў. Найбольш дасталася маладым хвойкам. Стыхія круціла, крышыла іх як хацела, і цяпер яны стаялі без вяршынь, выставіўшы ў неба белыя, як косці, аскабалкі. Некалькі сосен перагарадзілі дарогу, іх давялося сцягнуць, каб аслабانیць праход.

З хвоек, ялін, бяроз усё яшчэ

сыпаліся, мякка шпокалі ў мох, у траву, у старую іглицу буйныя вадзяныя кроплі. Лес курыўся шызаі парай, быццам понізу поўз туман. Пахла густой хваёвай сырасцю.

Заходзіла сонца. Яго цёплыя промні слядзяна блішчэлі на мокрых ствалах дрэў, на маўклівых тварах людзей.

— А ўсё-такі Бог пашкадаваў нас,
— ціха сказаў нехта са строю.

— Сёння пашкадаваў... —
пачулася ў адказ. Болей слоў не было.

Недзе збоку падала голас зязюля:

— Ку-ку!.. Ку-ку!..

Падала асцярожна, быццам правярала сябе. Глухі мокры лес падхапіў яе голас, паўтарыў рэхам, зрабіў сваім.

Зязюля счакала трохі і пайшла далей, спяшаючыся, настойліва і неспакойна:

– Ку-ку!.. Ку-ку!.. Ку-ку!..

Людзі засяроджана ішлі наперад, і кожнаму здавалася, што зязюля кукуе для яго. Яна, як маці, суправаджала атрад, і ці то плакала, ці перасцерагала. Пералятала з дрэва на дрэва, ніхто яе не бачыў, але ўсе чулі яе трывожны голас:

– Ку-ку!.. Ку-ку!.. Ку-ку!..

Маўчалі і тыя, што на падводах і пешшу кіраваліся ў бок Капланцаў і Бярэзані. Старую іхнюю дарогу цяжка было пазнаць: столькі на ёй ляжала свежапаламаных бурай дрэў. І гэтых людзей суправаджаў сумны голас зязюлі:

– Ку-ку!.. Ку-ку!.. Ку-ку!..

Павел і Іван дагнали атрад ужо на базе, у Цераболі.

Ніхто ні пра што ў іх не пытаўся, і яны праваліліся ў сон, як у збавенне.

Але Паўлу спаць доўга не давлялося. Прыйшоў пасыльны ад Зайца. Трэба было дабірацца дамоў – памерла мама. Во табе і птушачка, і зімоўка...

Надзю хавалі на трэці дзень пасля абеду.

Заяц выдзеліў трох хлопцаў пасобіць Паўлу: пахаванне – работа цяжкая, тут аднаму нельга.

Могілкі цясніліся недалёка ад сяла, забіраючы круты рог лесу. Сонца грэла нямоцна, і сярод елак і бяроз, дзе быў пахаваны Паўлаў

бацька і бераглося месца для маці, было нават прахалодна.

Людзей сабралася шмат, лічы, усё сяло – найбольш бабы, малыя, сям-там старыя мужчыны. Плакалі мала: за вайну да смерці прывыклі. Адно Хрысціна нахілялася і нахілялася над труной, нібы біла паклоны, і кожны раз нешта папраўляла ці ля ног, ці ля рук, ці ля галавы сястры. А тая ляжала светлая, суцішаная, нейкая памаладзеля. Быццам намервалася сказаць: «Во не збіралася нікуды, а мяне выпраўляюць...»

Заяц, Каганаў, некалькі разведчыкаў з атрада пад'ехалі, калі труну ўжо збіраліся апускаць у магілу. Пачакалі яшчэ некалькі

хвілін, пастаялі, памаўчалі...

Заяц і партызаны, што пасаблялі Паўлу, зайшлі ў хату памянуць гаспадыню. Каганаў з разведчыкамі не засталіся, паехалі.

Ехалі лугам паўз балота. Коні ішлі галава ў галаву па высокай някошанай траве. Пераспелая трава чаплялася за капыты і ўзрывалася лёгкім сівым пылам. Калі б не аўтаматы за плячыма хлопцаў, можна было падумаць, што едуць яны ці ў сваты, ці проста да дзевак у суседняе сяло.

Каганаў і цяпер прытанцоўваў у сядле, нібы чакаў нейкага важнага паказальнага выступлення.

Яны былі недалёка ад дуба, калі Каганаў угледзеў калоду і нешта

бліскачае на ёй. Не ўбачыць медную
конаўку на шапцы вуля было
немагчыма, так яна іскрылася пад
промнямі сонца. Каганаў спыніў
каня, разведчыкі прытрымалі сваіх.

Зверху ішоў роўны пчаліну гуд.
Нават адсюль было відаць, што ўся
калода аблеплена пчоламі: адны
падляталі і хаваліся ў вузенькіх
шчылінах лётак, другія адрываліся ад
калоды, адляталі. Пчаліная сям'я
жыла сваімі клопатамі.

— Што, там і мёд ёсць? — спытаў
Каганаў.

— Мёд там, дзе пчалы, — адказаў
нехта з хлопцаў.

— Трэба як-небудзь праверыць.

— А што правяраць... Сказаў
Паўлу, ён і праверыць. Гэта ж іхні

вулей...

— Каму вайна, а каму пчолы з мёдам... — пакруціў галавой Каганаў. Хлопцы прамаўчалі.

Каганаў зноў паглядзеў на калоду. Ірдзяная медная конаўка, як магніт, прыцягвала яго позірк.

— А хочаце, я скіну яе, — Каганаў кіўнуў галавой на конаўку і пачаў расшпільваць кабуру.

Хлопцы пераглянуліся, прыкінулі: да цэлі было метраў трыццаць, не меней.

— Не, не скінеш, ды і не трэба.

— Ладна, праверым...

Каганаў узняў руку з наганам, прыжмурыў вока... Стрэл быў сухі, як удар металу па метале. Куля адшчапіла кавалачак калоды правай

конаўкі. Туды адразу ж зляцеліся пчолы.

— Ну што ж, возьмем лявей... — Каганаў прыцэліўся зноў. Гэты стрэл раздаўся як быццам аднекуль ззаду, у павет ры нешта коратка ціўкнула. Той, хто бываў у баях, ведаў, што так падае голас нямецкі карабін, калі страляюць здаля і на адкрытым.

Каганаў, відаць, гэтага голасу не пачуў. Ён рыўком прыўзняўся ў сядле, выпрастаўся спіной, нібы хацеў стаць на страмёны, і пачаў павольна асядаць на шыю каню. Толькі цяпер разведчыкі зразумелі, што гэтым разам страляў не ён, і, як снапы, пасыпаліся на зямлю, заляглі.

Але стрэлаў болей не было. Кругом панавала перадвячэрняя

цішыня. Над лесам свяціла сонца,
маўкліва стаяў дуб, а ў ім глуха гулі
пчолы...

СМЕРЦЬ НАЦЫЯНАЛІСТА

Апавяданне

*Памяці майго земляка
В. Ганчаронка*

Дзверы пакоя расчыніліся ўслед за нецярплівым стукам у глухую дашчаную філёнку. Звычайна так смела заяўляюць аб сабе толькі свае. І праўда, на парозе стаяў ён – жывы і светлы, як чаканая ява ці прыемны сон. Сухія шчэлепы абсыпаны рудой шчацінай, вялікія жоўтыя зубы скаляцца шчаслівай усмешкай: «А ўжо-ткі я цябе ўпільнаваў...»

Расхрыстаны салдацкі шынель без пагонаў, кірзавыя боты з пісягамі старой засохлай гразі. Апошняе я заўважыў пазней, ды і якое гэта магло мець значэнне.

Мы абняліся, як родныя браты, што па нейкай дурной волі доўга не бачыліся. І праз калянае сукно шыняля я неяк балюча адчуў худую касцістасць яго пруткага цела.

Мы не бачыліся гадоў пяць, калі не болей, але цяпер у мяне было так небагата часу і для радасці, хоць я і быў бясконца рады яму, і для роспытаў. Я запазняўся на лекцыі, а трэба было яшчэ забегчы перакусіць, і таму я спытаў у яго без лішняй дыпламатыі:

— Ты снедаў?

– Не.

– Тады пайшлі.

– Пайшлі.

Закусачная, яна ж студэнцкая забягалаўка, была ў суседнім доме, і па дарозе туды мы паспелі перакінуцца колькімі пытаннямі, адказ на адно з якіх мяне сур'ёзна азадачыў.

– Адкуль ты зваліўся? – спытаў я.

– З Пячэрска.

– Магілёўскага?

– Ну.

Адказваў ён весела, з паспешлівай, наіўна-дзіцячай гатоўнасцю, нібы даўно чакаў гэтых пытанняў і даўно гатовы быў на іх адказаць.

Ён заўсёды любіў жартаваць, але тут я зразумеў, што ён не жартуе.

Пячэрск — вядомы сумнай славай гарадок для псіхічна нездаровых, а папросту «ненармальных» людзей. Туды, як і ў кожны дурдом, трапіць было нашмат лягчэй, чым выграбціся адтуль. А тым болей выграбціся і раскатваць па свеце, быццам нічога не было... Яшчэ некалькі гарадкоў з гэтакай жа назвай раскідана па краіне, але магілёўскі ёсць магілёўскі.

І, мусіць, таму мне адразу ж успомніўся другі чалавек, Іван Сіняўскі — высокі, бяскроўна-белы юнак, што хадзіў па сёлах нашага раёна на самым пачатку вайны. Людзі казалі, што яго разам з іншымі

хворымі выпусцілі з таго самага Пячэрска, калі да Магілёва сталі набліжацца немцы. Акуратна, па гарадскому апрануты, ён заходзіў у чужую хату, як у сваю, і садзіўся за стол на покуці. Тым самым паказваў, што хоча есці. А чаго можна даць галоднаму чалавеку ў сяле? Перш за ўсё хлеба і малака.

Іван умудраўся есці так, што заўсёды нешта і заставалася — ці хлеб, ці малако. Заставаўся хлеб — жаласлівая гаспадыня далівала малака, заставалася малако — адкрывала хлеба. І так да той пары, пакуль Іван не наядаўся.

Дзе б ні ішоў, што б ні рабіў, нават у хаце, за сталом, Іван мармытаў адны і тыя ж словы: «Над